

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 565-569.
Geliş Tarihi-Received: 10.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 11.03.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1249726

Eski Uygurca Xuanzang Biyografisi'nin VI. Bölümündeki Küntünlük Üzerine Bir Not

A Note on Küntünlük in Chapter VI of the Old Uyghur Xuanzang Biography

Erdem UÇAR*

Öz

Eski Uygurca korpusun çoğunu kutsal metinlerin tercümesi oluşturmaktadır. Budizm ve Manihaizm gibi dinlere ait tercüme Eski Türkçenin kelime hazinesinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Xuanzang, VII. yüzyılda, Tang Hanedanlığı döneminde yaşayan Budist seyyah ve tercümandır. Xuanzang'ın hayatını ve seyahatini anlatan *Xuanzang Biyografisi*, Şinjo Şeli Tutuñ tarafından Çince'den Eski Uygurcaya X. yüzyılda tercüme edilmiştir. Çinli rahip Xuanzang, Budist külliyyatın yanlış tercüme edildiğini düşünerek Budizm'in kutsal diyarlarına seyahat etmiştir. Sözkonusu seyahatin dönüşünde yeni metinleri ve öğretileri Çin'e taşımaya başarmıştır. Budist literatüre ait Eski Uyguca külliyyat Eski Türkçenin sözcük hazinesinin tespitinde oldukça önemlidir. Eski Uygurca eserler arasında *Xuanzang Biyografisi*'nin kelime hazinesi bu anlamda son derece dikkate değerdir. Sadece bu eserde rastlanan bazı kelimeler bile başlı başına bir inceleme konusu olabilir. *Küntünlük*, Eski Uygurca *Xuanzang Biyografisi* tercümesinin VI. bölümünde bir kez geçmektedir. Kelimenin üzerine yazılmış bir etimoloji henüz bulunmamaktadır. Bu kısa makalenin amacı *küntünlük*'ün etimolojisi hakkında bir öneri sunmaktır. Makalede bağlamsal analize dayanarak *küntünlük*'ün anlamı ve kökeni tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygurca, Çince, etimoloji, küntünlük.

Abstract

Most of the Old Uighur corpus consists of translations of sacred texts. Translations from religions such as Buddhism and Manicheism have played an important role in the development of Old Turkic vocabulary. Xuanzang, who lived under the Tang dynasty during the seventh century, is a Buddhist pilgrim and translator. Xuanzang's Biography, which tells about his life and travel, was translated from Chinese to Old Uighur in the tenth century by Şinjo Şali Tutuñ. Thinking that the Buddhist corpus had been incorrectly translated, Xuanzang travelled towards the holy lands of Buddhism. He succeeded in carrying new texts and teachings to China on his return from the journey. The Old Uighur corpus of Buddhist literature is very important for determining the vocabulary of Old Turkic. The vocabulary of Xuanzang Biography, among the old Uyghur works, is extremely remarkable in this respect. Even certain words found in that work alone can be studied. The word *küntünlük* occurs once in chapter VI of the Old Uighur *Xuanzang Biography*. There has yet to be an etymology written on the word. The purpose of this short article is to suggest an etymology of *küntünlük*. Based on the contextual analysis, the meaning and origin of *küntünlük* are discussed.

Keywords: Old Uighur, Chinese, etymology, küntünlük.

Giriş

Xuanzang Biyografisi tercümesinin VI. bölümünün St. Petersburg'ta muhafaza edilen yazmasında (27/9) KWYNTWN LWKDA şeklinde yazılan kelime dikkatimi çekmişti. Metni neşreden Tuguşeva, kelimeyi *küntünlükde* şeklinde okumuş ve hem neşrinde hem de dizininde kelimeyi 'güneyde' ile anlamlandırmıştır (1991, s. 119, 240, 340). Kelime şu bağlamda geçmektedir: yaqçırar yürün bulıt[lar] qaş KWYNTWN LWKDA¹. Kelimenin geçtiği kısım metnin Çince aslında ise şöyledir: 霏白雲於玉檢 *fei baiyun yu yujian* (Taishō, 2053 50 254b14) "(Sie lassen) weiße Wolken über die jadenen Buchkästen dahinfliegen" (Mayer, 2001, s. 40) [Yeşim taşından kitap kutularının üzerinde beyaz bulutları uçuşturuyorlar] veya "white clouds flew over the jade covers of book containers" (Li, 1995, s. 184) [Yeşim taşından kitap kutularının üzerinde beyaz bulutlar uçuyordu]. Cümlelerin Çince aslı, *küntünlük*'ün 'güney' anlamında olmadığını bize açıkça göstermektedir.

Eski Türkçenin sözlükleri içerisinde tespit edebildiğim kadarıyla *küntünlük*'e sadece Wilkens sözlüğünde yer vermiştir. Wilkens (2021: 443a), *küntünlük* için 'sandık' anlamını önermiş, ama kelimenin kaynağı hakkında bir şey söylememiştir.

Eski Uygurca tercümede KWYNTWN LWKDA şeklinde yazılan kelime, tercüme edildiği Çince metinde 於玉檢 *yu yujian* veya 於玉檢 *yu yujian* karşılığında olmalıdır. Xuanzang Biyografisi'nin VI. bölümünü Çince'den Almancaya tercüme eden Mayer, Taishō'da herhangi bir varyant zikredilmemesine rağmen, 玉檢 *yujian* olarak geçen Çince karakterler yerine, 玉檢 *yujian* karakterlerini kabul etmiştir, çünkü 玉檢 *yujian* karakterleri Geç Han Tarihi olan 後漢書 *Hou Hanshu*'da tanıklanmıştır. Bu tanığa dayanarak, Mayer 玉檢 *yujian* karakterlerini 'jadene Buchkästen' [yeşim taşından kitap kutusu] ile tercüme etmeyi tercih etmiştir (2001, s. 40, dip. 207). Uygur mütercim(ler)in tercümelerinde bunlardan hangisini kullandığını kesin olarak bilemiyoruz, ancak tercümelerinde Çince karakterler için 'güney' anlamına gelen *küntün* sözünü kullanmadıklarını kesin olarak söyleyebiliriz. Bu anlamda Eski Türkçe *küntün* ~ *küntin* [< kün+tün] 'güney' için bk. Wilkens, 2021, s. 442b-443a. Söz konusu anlamdaki *küntün*'ün bağlama hiç uygun olmadığı çok net olarak görülmektedir.

KWYNTWN Küntün Hakkında

KWYNTWN LWKDA şeklinde yazılan kelimedeki isimden isim yapan Türkçe {+IXk} ekiyle bulunma hâli eki {+dA}'yı çıkardığımızda elimizde KWYNTWN şeklinde bir kök kalmaktadır. Bu kökün Çince olabileceğini tahmin ediyorum, yani Uygur mütercim(ler), 玉檢 *yujian* veya 玉檢 *yujian* karakterlerini Eski Uygurcaya 卷端 *juanduan* şeklindeki Çince bir alıntıyla tercüme etmiş olmalıdır.

Çince kökün ilk kısmında düşündüğüm 卷 *juan* karakteri aslında Eski Uygurca metinlerin pek de yabancı olmadığı bir alıntıdır.² Krş. *küin* ~ *küén* < 卷 *juan* (Geç Orta Çince *kyan*) 'kitap rulosu, bölüm, nüsha' (Wilkens, 2021, s. 438a). Uygur harfli metinlerde kelimenin iki şekilde yazımı dikkati çekiyor: KWWN (U 4446 r3, U 2819+U 2820 r2 (T II S 32.501-502) [Zieme, 1985, s. 180; Zieme, 1979, s. 86], KWWN (U 345 r7 (T D 180) [Yakup, 2016, s. 84], KWWN (U 4709 r8 (T III M 190) [Zieme, 2005, s. 148], KWYN (U 2712 v5 (T II M 12 26) [Wilkens, 2007, s. 62]), KWYN (*U 9003 v1 (T III T 296) [Raschmann, 2008, s.

¹ Cümlelerin anlamlandırılması için bk. Uçar, 2023, s. 225-227.

² Macarca *könyv* 'kitap' kelimesinin kaynağındaki 卷 *juan* için ve ayrıca söz konusu kelimenin Slav dillerinde *migrating cultural word* olarak geniş bir değerlendirmesi için bk. Róna-Tas ve Berta, 2011/I, s. 590-593 ve Dybo, 2007, s. 70.

138]), KWYN (U 3092 (T II Y 15.505) [Zieme, 1979, s. 82], KWYN (U 4761 r25 [Zieme, 1985, s. 180]).

Sinologlar, 卷 *juan*'ın 'kağıt rulo, kitap (Latince cilt), kısım, belge, kayıt' (Giles, 1912/I, no 3146) Orta Çince döneminde şu şekilde telaffuz edildiğini tahmin etmektedir: 卷 *juan*: Canton diyalekti *kūn*; Mandarin diyalekti *küan*; Eski Çince *kjwän'* (Karlgren, 1923, no 495 [s. 165]); 卷 *juan* < Erken Dönem Orta Çince *kwian'*; Geç Dönem Orta Çince *kyan'* (Pulleyblank, 1991, s. 166); 卷 *juan* < *kjwenX* < *[k](r)on? (Baxter ve Sagart, 2014, s. 347). Çince alıntının Eski Uygurca metinlerdeki telaffuzu için ise şunlar önerilmiştir: Eski Uygurca *küén*, Eski Çince *kjwän*, Orta Çince *ken*, Kuzey Çincesi *küan* (Csongor, 1952, 80 [113]); Eski Uygurca *küen* ~ *küön* < 卷 *juan* < Eski Çince *kiuen* (Shōgaito, 1986, s. 137) ve *guen* < 卷 *juan* < Eski Çince *kjwän'* (Barat, 1996, s. 61).

卷 *juan*'ın Orta Çince'deki rekonstrüksiyonu konusundaki çeşitli önerilerden de anlaşılacağı üzere Orta dönem Kuzeybatı Çincesinde Çince karakterin tam olarak nasıl telaffuz edildiği belli değildir. Bazı örneklerde o dönem Çincesinin ağız farklılıkları da sözkonusu olabilir. Eski Uygurcada aynı metinde aynı Çince alıntının bazen iki farklı şekilde yazılmasına da bakılırsa (Csongor, 1952, s. 80-83, 100), Eski Uygurcada Çince alıntının farklı imlâsı kolayca anlaşılabilir. Gansu koridorunda, Sarı Irmak'ın kuzeybatısında Tang (唐朝) hanedanlığı sonrasında IX. ve XII. asırlar arasında konuşulup yazılan bir Orta dönem Çincesi olan Kuzeybatı Çincesinin (Anderl ve Osterkamp, 2017, s. 218), Uygurların Çincesi üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Müteveffa Kara ve Shōgaito ile günümüzde Takata gibi bilim adamları, Eski Uygurca metinlerde Orta dönem Çincesi olan Kuzeybatı Çincesi kaynaklı bir *inherited Uighur pronunciation of Chinese* (IUPC) tespit etmiştir. IUPC'a göre muhtemelen 卷 *juan*'ın KWYN ve KWWN olmak üzere iki farklı telaffuzu mevcuttu. Diğer bir ifadeyle, Kuzeybatı Çincesinde 卷 *juan*'ın telaffuzunu Uygurlar hem KWWN hem de KWYN şeklinde duymuş olmalıdır. Bu da Eski Uygurcada Çince alıntının iki farklı şekildeki yazımını açıklayabilmektedir.

KWYNTWN'ün ilk kısmındaki KWYN < 卷 *juan*'ı belirledikten sonra, ikinci kısımdaki Çince karakter üzerinde durabiliriz. Eski Uygurca alıntının ikinci kısmının kaynağının Çince 端 *duan* olabileceğini düşünüyorum. Çince karakterin tarihî dönemdeki telaffuzu hakkında şunlar önerilmiştir: 端 *duan*, Canton diyalekti *tūn*; Mandarin diyalekti *tuâ*; Eski Çince *tuân* (Karlgren, 1923, no 1134 [s. 321]); 端 *duan* < Erken Dönem Orta Çince *tuan*; Geç Dönem Orta Çince *tuan* (Pulleyblank, 1991, s. 83); 端 *duan* < *twan* < **tor* (Baxter ve Sagart, 2014, s. 335). Görüldüğü üzere, 端 *duan* karakterinin Eski Uygurcada *tūn* olması seslik bakımından mümkün gözükmektedir. Aynı durumu anlam özellikleri için de söylemek mümkündür. Çince'de 端 *duan* tek başına aslında 'başlangıç, son, uç, iz, ipucu, vesile, 18 fit uzunluğundaki ölçü birimi, uygun, sağlam; öğreti' (Giles, 1912/II, no 12138) gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda 卷端 *juanduan* temel olarak 'kitabın ucu' demektir, yani duruma göre 卷端 *juanduan* 'kitabın başı' veya 'kitabın sonu' olabilir (Zhufeng, 1988/II, s. 538b), ancak tarihî metinlerde, 卷端 *juanduan* ibaresinin 'kitap, cilt' anlamında kullanılmasına da rastlanmaktadır.³

Görüldüğü üzere, KWYNTWN şeklinde yazılan Eski Uygurcadaki Çince alıntı için 卷端 *juanduan* hem seslik hem de anlam bakımından uygun görünmektedir. Çince alıntının Eski Uygurcada nasıl telaffuz edildiği konusunda kesin bir şey söylemek kolay değil. *Xuanzang Biyografisi* tercümesinin çeşitli bölümlerinde Çince alıntı 卷 *juan*'ın her zaman KWYN şeklinde yazıldığı, nâşirlerin bu alıntıyı *küén* ~ *küin* şekillerinde okudukları görülüyor. O hâlde, Çince alıntı 卷端 *juanduan*'ın KWYNTWN şeklindeki yazımına

³ Çince kelimenin anlamı konusunda değerli tavsiyelerde bulunan Prof. Tokio Takata'ya teşekkür ederim.

bakılarak, alıntının *küéntün* veya *küüntün* şeklinde okunması mümkün gözüküyor. Bununla beraber, Eski Uygurcada {+IXk} ekini aldıktan sonra alıntının artık *küntün* şeklinde telaffuz edildiği de tahmin edilebilir. *Xuanzang Biyografisi* tercümesinin VI. bölümünde *küntün* sözünü yer gösteren bir ad haline getirmek için {+IXk} ekinden faydalanılması da şaşırtıcı değildir, zira Eski Türkçede {+IXk} ekinin eklendiği isimlerdeki yer gösterme işlevi bilinmektedir (Erdal, 1991, s. 127-128), mesela *ağılıq* 'hazinelik', *aşlıq* 'mutfak', *küdenlik* 'misafir odası', *ölütlük* 'salhane', vs. Dolayısıyla *küntünlük*'ü 'kitap konulan kutu' veya 'kitaplık' anlamında düşünmek yanlış olmayacaktır. *Küntünlük*'ün bu şekilde izahı sayesinde kelimeyi tercüme edildiği Çince aslıyla da denkleştirmek mümkün olmaktadır. Son bir not olarak, *küntünlük*'ün *Xuanzang Biyografisi* tercümesinin VI. bölümü dışında başka bir metinde tanıklanmadığını da belirtmek faydalı olacaktır.

Sonuç

Eski Uygurca külliyat içerisinde *Xuanzang Biyografisi* tercümesi anlaşılması bakımından en çetin metinlerden biridir. Eski Uygurca tercümenin çetin olmasının nedeni bazen Çince aslından da kaynaklanabilmektedir. Bu yüzden bu metni neşredenler bazı kelime ve ibarelerin analizinde kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Bu tür kelimelerden biri de tercümenin VI. bölümünde geçen KQYNTWN LWKDA şeklinde yazılan ibaredir. Makalede ortaya konan deliller ışığında sözkonusu ibarenin kökünde yer alan *küntün*'ün Çince 卷端 *juanduan* 'kitap' alıntısına dayandığı tahmin edilebilir.

Kaynakça

- Anderl, C. ve Osterkamp, S. (2017). Northwestern Medieval Chinese. (Ed. by Sybesma, R.), *Encyclopedia of Chinese Language and Linguistics III (Men-Ser)*, Brill, Leiden-Boston: 218b-229b.
- Barat, K. (1996). A Turkic Chinese Transcription System. (Ed. by Stary, G.), *Proceedings of the 38th Permanent International Conference (PIAC)*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 5-83.
- Baxter, W. H. ve Sagart, L. (2014). *Old Chinese, a New Reconstruction*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Csongor, B. (1952). Chinese Glosses in the Uighur Script of the T'ang-Period. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica*, 2, 73-121.
- Dybo, A. M. (2007). *Lingvistiçeskiy Kontaktı Rannix Tyurkov, Leksiçeskiy Fond, Pratyurskiy Period*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.
- Giles, A. H. (1912). *A Chinese-English Dictionary I-II*. Shanghai-London: Kelly and Walsh. (Revised & Enlarged)
- Karlgren, B. (1923). *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Paris: Paul Geuthner.
- Li, R. (1995). *A Biography of the Tripitaka Master of the Great Ci'en Monastery of the Great Tang Dynasty*. Berkeley: Numata Center for Buddhist Translation and Research.
- Luo Zhufeng (Ed.) (1988). 汉语大词典 II (八-小) [Comprehensive Chinese Word Dictionary II (八-小)]. Beijing: Chinese Dictionary Publish House.
- Mayer, A. L. (2001). *Cien-Biographie VI, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Pulleyblank, E. G. (1991). *A Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press.

- Raschmann, S.-Chr. (2008). Baumwoll-Nachlese: Vier alttürkische böz- Dokumente aus dem ARAT-Nachlaß (İstanbul). 内陸アジア言語の研究 [Studies on the Inner Asian Languages], 23, 121-150.
- Róna-Tas, A. ve Berta, Á. (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I (A-K)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Shōgaito, M. (1986). ウイグル文献に導入された漢語に関する研究 [A Study on Chinese Words in Uighur Literature]. 内陸アジア言語の研究 [Studies on the Inner Asian Languages], 2, 17-156.
- Tuguşeva, L. Yu. (1991). *Uygurskaya Versiya Biografii Syuan'-Tszana, Fragmenti iz Leningradskogo Rukopisnogo Sobraniya Instituta Vostokovedeniya AN SSSR*. Moskva: Nauka.
- Uçar, E. (2023). Altun Yaruq Sudur'un Berlin Versiyonundan Neşredilmemiş Yeni Parçalar (Tegzinç II, III, VIII ve IX'a Ait Parçalar). *Journal of Old Turkic Studies*, 7(1), 200-233.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung, Editon des alttürkischen budistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II*. Berliner Turfantexte 25. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Berliner Turfantexte 36. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Zieme, P. (1979). Materialien zum uigurischen Onomasticon II. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1978-1979, 81-94.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdictungen der Uiguren*. Berliner Turfantexte 13. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte 23. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.